

Z PROBLEMATYKI FILOZOFICZNEJ

SEMINARE
t. 33 *2013* s. 81–93

Ks. RYSZARD F. SADOWSKI SDB

Instytut Ekologii i Bioetyki, UKSW — Warszawa

RELIGIJNE ŹRÓDŁA TROSKI O STAN ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO

1. WSTĘP

Aktualny stan środowiska naturalnego nie pozostawia wątpliwości, że kryzys ekologiczny dotyka — w mniejszym lub większym stopniu — całego ziemskiego ekosystemu. Nieustannie rosnąca produkcja oraz kreowanie coraz to nowych potrzeb powodują, że coraz trudniej oprzeć się powszechnie przyjmowanemu konsumpcyjnemu stylowi życia. W konsekwencji następuje stale rosnąca dewastacja przyrody spowodowana pozyskiwaniem zasobów do produkcji, samym procesem produkcyjnym oraz zatrważająco rosnącą liczbą odpadów.

Jeżeli weźmiemy pod uwagę katastrofy ekologiczne, które co pewien czas zdarzają się w różnych zakątkach naszego globu — otrzymujemy dość pesymistyczny obraz stale pogarszającego się stanu naszej planety. Dokonując refleksji nad tymi zagrożeniami, już w 60. latach XX w. zdano sobie sprawę, że nie da się rozwiązać tych problemów przy pomocy samych tylko środków technicznych. Zapoczątkowano wówczas refleksję filozoficzną nad kryzysem ekologiczny, co w konsekwencji doprowadziło do ukształtowania się takich dyscyplin, jak eko-filozofia czy filozofia ekologii. Z biegiem czasu i wskutek analizy efektów refleksji filozoficznej pojawiły się próby bardziej subtelnej refleksji nad kryzysem ekologicznym — refleksji teologicznej w ramach różnych tradycji religijnych oraz refleksji religiologicznej.

Dziś wiemy już, że złożone przyczyny kryzysu ekologicznego nie ograniczają się jedynie do wymiaru technologicznego, ekonomicznego, politycznego i społecznego. Obecny stan środowiska naturalnego jest także efektem kryzysu moralnego i duchowego. W celu skutecznego przeciwdziałania kryzysowi ekologicznemu niezbędne jest więc włączenie w refleksję nad nim szerokiego spojrzenia filozoficznego i religijnego, które pomogą nam zrozumieć siebie jako istoty należące do przyrody, włączone w cykl życia i zależne od środowiska naturalnego. Religia jest istotnym czynnikiem w tym procesie ponieważ pomaga kształtować nasze postawy względem przyrody. Religia dostarcza podstawowych przekonań

na temat tego: kim jest człowiek?, czym jest przyroda?, skąd przychodzimy? i dokąd zdążamy? Ponadto religia podaje zasady kierujące relacjami człowieka wobec innych ludzi i wobec przyrody. Tak więc religia dostarcza obrazu świata oraz etyki, które stanowią fundament ludzkich zachowań i systemu wartości¹.

2. ROLA RELIGII W CODZIENNYCH WYBORACH ICH WYZNAWCÓW

Badania Instytutu Gallupa przeprowadzone w latach 2006–2008 w 143 krajach na reprezentatywnej próbie tysiąca dorosłych osób w każdym z badanych państw wskazują, że religia istotnie wpływa na życie znaczącej liczby mieszkańców Ziemi. Na pytanie: czy religia jest ważnym elementem twojego codziennego życia? — aż 100% respondentów z Egiptu odpowiedziało twierdząco. Podobne rezultaty odnotowano w takich krajach, jak Bangladesz, Sri Lanka, Indonezja, Kongo i Zjednoczone Emiraty Arabskie. Niemal we wszystkich krajach afrykańskich odsetek osób twierdząco odpowiadających na to pytanie jest bardzo wysoki i kształtuje się pomiędzy 80 i 95%. Podobne rezultaty dotyczą Ameryki Południowej, gdzie wyjątek w postaci stosunkowo słabej religijności stanowi Argentyna, w której ponad 60% respondentów odpowiedziało, iż religia odrywa ważną rolę w ich życiu. Natomiast Stany Zjednoczone ze swoją religijnością kształtują się na poziomie 65%.

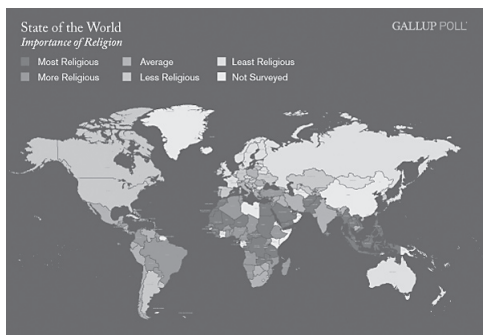
Religia odgrywa stosunkowo najmniej ważną rolę w życiu Europejczyków. Wśród dziesięciu krajów, w których wyniki badań okazały się najniższe, aż siedem krajów to kraje europejskie: Estonia (14%), Szwecja (17%), Dania (18%), Norwegia (20%), Republika Czeska (20%), Francja (25%), Białoruś (27%). Wyniki przeprowadzonych badań ilustruje mapa świata z kolorowo zaznaczonymi wynikami².

Wydaje się, że ważność religii dla mieszkańców poszczególnych krajów nie ulega większym zmianom. Porównując bowiem dane z podobnych badań przeprowadzonych w 44 krajach w roku 2002 w ramach *Pew Global Attitudes Project*, dostrzegamy, że dla znacznej części populacji Ziemi religia odgrywa ważną rolę w ich codziennym życiu. Wyniki przeprowadzonych badań ilustruje schemat przedstawiający poszczególne państwa oraz dokładne wyniki procentowe³. Badania Instytutu Gallupa z roku 2010 w USA pokazują, że dla 55% Amerykanów religia jest „bardzo ważna”, dla 26% „dość ważna”, dla 20% „nie jest ważna”, a 1% nie ma w tej sprawie zdania. Rezultaty podobnych badań w USA na prze-

¹ Por. M. E. Tucker, J. Grim, *The Nature of the Environmental Crisis*, w: *Buddhism and Ecology. The Interconnection of Dharma and Deeds*, red. M. E. Tucker, D. R. Williams, Harvard University Press 1997, s. XV–XVI.

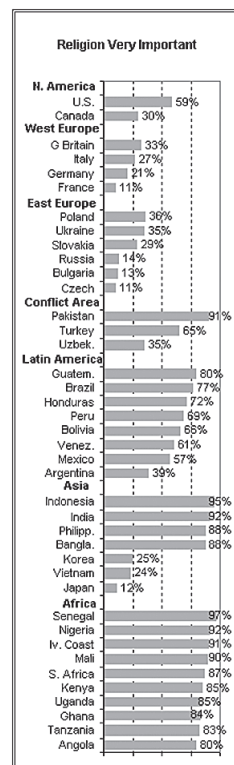
² Por. *What Alabamians and Iranians Have in Common. A global perspective on Americans' religiosity offers a few surprises*, <www.gallup.com/poll/114211/Alabamians-Iranians-Common.aspx>, (data dostępu: 16.10.2012).

³ Por. *U.S. Stands Alone In Its Embrace of Religion. Among Wealthy Nations*, <www.pew-global.org/2002/12/19/among-wealthy-nations/>, (data dostępu: 16.10.2012).

strzeni lat 1992–2010 wykazują dużą stabilizację opinii obywateli USA w tej sprawie⁴. Ponadto wyniki tych badań wskazują, że ludzie religijni częściej angażują się w pomoc na rzecz potrzebujących niż ludzie niereligijni, co stanowi kolejny atut religii w zachęcaniu swoich wyznawców do angażowania się na rzecz ochrony przyrody⁵. W ramach badań przeprowadzonych w 2010 r. postawiono amerykańskich respondentów wobec następującej alternatywy: „religia może odpowiedzieć na wszystkie lub niemal wszystkie problemy dzisiejszego świata” lub „religia jest generalnie staroświecka i niedzisiejsza”. Pierwszą odpowiedź wybrało 58% zapytanych o opinię Amerykanów, podczas gdy religię za staroświecką uznało 27% respondentów, 9% pytanych miało „inną opinię”, a 6% nie miało zdania w tej sprawie⁶.

W oparciu o powyższe dane jednoznacznie potwierdzające, że dla znacznej części ludzkości religia odgrywa ważną rolę w ich codziennym życiu można przypuszczać, że nauczanie duchowych przywódców poszczególnych tradycji religijnych i wezwania do większego szacunku dla stworzonego świata oraz troski o jego kondycję stanowią dużą szansę na przemianę postaw miliardów mieszkańców naszej planety. Ten „ekologiczny potencjał” religii został dostrzeżony i coraz częściej różne środowiska zwracają się do liderów religijnych z propozycjami współpracy na polu ochrony przyrody.

⁴ Por. *Religion*, <www.gallup.com/poll/1690/religion.aspx#2>, (data dostępu: 16.10.2012).

⁵ Por. *Worldwide, Highly Religious More Likely to Help Others. Pattern holds throughout the world and across major religions*, <www.gallup.com/poll/111013/Worldwide-Highly-Religious-More-Likely-Help-Others.aspx>, (data dostępu: 16.10.2012).

⁶ Por. tamże.

3. EKOLOGICZNE ATUTY RELIGII

Raport o stanie świata wydany przez Worldwatch Institute w roku 2003 wskazuje pięć atutów religii, ze względu na które, „należy zachęcać” religie do zaangażowania się w sprawę ochrony przyrody⁷:

- zdolność kształtowania kosmologicznych obrazów świata;
- autorytet moralny;
- wielka liczba wyznawców;
- znaczące środki ekonomiczne;
- zdolność tworzenia wspólnoty.

Raport wskazuje też na kolejne możliwości religii: wielkie doświadczenie w informowaniu wiernych na tematy o znaczeniu ostatecznym i zdolność inspirowania swych wyznawców do podjęcia konkretnych działań. Wiele religii posiada znaczne wpływy polityczne wynikające z autorytetu liderów i liczebności wyznawców. Niektóre religie dysponują dużymi zasobami finansowymi i znacznymi nieruchomościami. Niezmiernie ważną cechą religii jest także umiejętność tworzenia silnych więzi społecznych, które owocują w postaci zaufania i współpracy, będących ważnym wsparciem w rozwoju społeczeństwa⁸.

Analizując rolę religii wobec zmian klimatycznych, P. J. Posas wskazuje, że doniosłość zaangażowania religii ma swoje źródło w⁹:

- tradycyjnych i unikalnych funkcjach religii w społeczeństwie,
- nauczaniu etycznym,
- zasięgu i wpływach,
- zdolności inspirowania swoich wyznawców do podjęcia działań.

Wydaje się, że religie mogą istotnie wesprzeć uczonych i polityków w walce z kryzysem ekologicznym, angażując się w następujących przestrzeniach¹⁰:

1. Refleksja nad źródłami kryzysu ekologicznego;
2. Wzmocnienie argumentacji na rzecz ochrony przyrody poprzez:
  - a. Wskazanie moralnego wymiaru relacji człowieka wobec przyrody;
  - b. Kształtowanie ascetycznych postaw w użytkowaniu przyrody;
  - c. Podkreślanie sakralnego wymiaru przyrody;
  - d. Podkreślanie wspólnoty/pokrewieństwa wszystkich form życia;
3. Zaangażowanie instytucji religijnych w działalność ekologiczną;

⁷ Por. G. Gardner, *Engaging Religion in the Quest for a Sustainable World*, w: Worldwatch Institute, *State of the World 2003. A Worldwatch Institute Report on Progress Toward a Sustainable Society*, WW Norton & Company 2003, s. 154.

⁸ Por. tamże.

⁹ Por. P. J. Posas, *Roles of religion and ethics in addressing climate change*, *Ethics in Science and Environmental Politics* 7(2007), s. 38.

¹⁰ Por. R. F. Sadowski, *Religijne inspiracje przeciwdziałania kryzysowi ekologicznemu, w: Wobec zagrożenia globalnym kryzysem ekologicznym*, red. H. Ciążęła, W. Dziarnowska, Wł. Tyburski, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2010, s. 80.

- a. na płaszczyźnie społecznej;
    - I. oficjalne wystąpienia liderów religijnych w obronie przyrody;
    - II. konkretne działania na rzecz ochrony przyrody;
    - III. wspieranie protestów w obronie przyrody;
    - IV. przeciwdziałanie biedzie strukturalnej;
  - b. na płaszczyźnie edukacyjnej;
4. Wypracowanie etyki „ekologicznej”.

Potrzebę zaproszenia do współpracy religii dostrzegają nie tylko organizacje pozarządowe, ale także uczeni, politycy i najwyżsi urzędnicy takich organizacji, jak ONZ. Sheikha Haya Rashed Al Khalifa przewodnicząca 61. sesji generalnej ONZ stwierdziła, że ze względu na to, iż zmiany klimatyczne są zagadnieniem moralnym dotyczącym ochrony naszej planety dla przyszłych pokoleń, wartości religijne mogą wiele wnieść do debaty klimatycznej¹¹.

4. WSPÓŁPRACA UCZONYCH I LIDERÓW RELIGIJNYCH NA RZECZ TROSKI O PRZYRODĘ

Jednym z pierwszych głosów naukowców nawołujących do podjęcia współpracy z przywódcami religijnymi na rzecz ochrony środowiska naturalnego był Jørgen Randers — współautor książki pt. *Granice wzrostu*¹². Randers jeszcze w 1972 r. napisał: „prawdopodobnie jedynie religia dysponuje siłą moralną zdolną do wprowadzenia koniecznych zmian”¹³. Współcześnie współpraca uczonych i przedstawicieli religii na polu ochrony środowiska jest już faktem¹⁴. Jednym z pierwszych przykładów takiej współpracy był apel naukowców o podjęcie wspólnych działań na rzecz ochrony środowiska naturalnego. Międzynarodowa grupa wybitnych uczonych zwróciła się do przywódców religijnych zebranych w Moskwie w dniach 15–19 stycznia 1990 r. na *Global Forum of Spiritual and Parliamentary Leaders*. W apelu tym czytamy m.in.: „Problemy tak wielkiej wagi i rozwiązania domagające się tak szerokiej perspektywy od początku muszą być rozpatrywane zarówno w wymiarze religijnym, jak i naukowym. Świadomi naszej wspólnej odpowiedzialności, my naukowcy — którzy przez długi już czas jesteśmy zaangażowani w walkę z kryzysem ekologicznym — z mocą apelujemy do światowej wspólnoty ludzi wierzących, by w słowach i czynach z mak-

---

¹¹ Por. *General Assembly President stresses value of interfaith dialogue in securing peace*, UN News Center z 13.06.2007, <www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=22891&Cr=general&>, (data dostępu: 16.10.2012).

¹² D. H. Meadows, J. Randers, D. L. Meadows, W. W. Behrens, *Granice wzrostu*, tłum. W. Rączkowska, S. Rączkowski, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne 1973.

¹³ J. Randers, *Ethical Limitations and Human Responsibility*, w: *To Create a Different Future: Religious Hope and Technological Planning*, red. K. L. Vaux, Friendship Press, New York 1972, s. 32.

¹⁴ Por. M. E. Tucker, *Worldly Wonder. Religions Enter Their Ecological Phase*, Open Court 2003, s. 43–44.

symalnym zaangażowaniem podjęli działania w celu ochrony środowiska naturalnego naszej planety. (...) Wielu spośród nas żywi głęboki podziw i szacunek do wszechświata. Rozumiemy, że jeśli coś jest uznawane za święte, z większym prawdopodobieństwem będzie traktowane z troską i szacunkiem. Ziemia — nasz wspólny dom — powinna być tak właśnie traktowana. Wysiłki w celu ocalenia przyrody i troski o przyrodę muszą wypływać z poczucia *sacrum*”¹⁵.

Liderzy religijni odpowiedzieli na apel uczonych w następnym roku, kiedy to spotkali się z uczonymi w ramach *The Summit on Environment*: „Jako przedstawiciele różnych religii akceptujemy profetyczną odpowiedzialność przekazania milionom naszych wyznawców pełnej wiedzy, we wszystkich jej wymiarach, na temat wyzwań ekologicznych, przed jakimi dziś stajemy. (...) Osiągnęliśmy porozumienie na najwyższym poziomie przywództwa wśród szerokiego *spectrum* tradycji religijnych, że kwestia ochrony środowiska musi mieć pierwszorzędą wagę dla wszystkich wierzących. Odpowiedź na kryzys ekologiczny może i musi przekroczyć granice religii i polityki”¹⁶.

Podobna inicjatywa miała miejsce 12 maja 1992 w Waszyngtonie. W spotkaniu wzięło udział 150 przywódców religijnych i naukowców, którzy wydali wspólną deklarację zaczynającą się od słów: „Jesteśmy ludźmi wiary i nauki, którzy często przez wieki podróżowali różnymi drogami. W czasie kryzysu ekologicznego widzimy, że nasze drogi się łączą. Spotkanie to symbolizuje, że nasze dwa historyczne, często antagonistyczne stanowiska spotkały się we wspólnym przedsięwzięciu ochrony naszego wspólnego domu”¹⁷.

18 listopada 1992 r. uczeni przedstawili manifest zatytułowany *World Scientists' Warning to Humanity* wzywający do współpracy na rzecz ochrony środowiska naturalnego uczonych, przedsiębiorców, ekonomistów, przywódców religijnych i wszystkich mieszkańców Ziemi. Dokument został przygotowany przez Union of Concerned Scientists w imieniu niemal 1600 uczonych z całego świata, wśród sygnatariuszy tego apelu było 99 noblistów. „Ludzie i świat przyrody weszli na kolizyjny kurs. Działalność człowieka powoduje dotkliwie i często nieodwracalne zniszczenia w środowisku przyrodniczym i zasobach naturalnych. Jeśli tego

¹⁵ C. Sagan, *Guest Comment: Preserving and cherishing the Earth — an appeal for joint commitment in science and religion*, *American Journal of Physics* 58(1990)7, s. 615.

¹⁶ Wśród sygnatariuszy tego dokumentu byli przedstawiciele najważniejszych wspólnot religijnych Ameryki. Reprezentowali oni Kościół Episkopalny, Narodową Radę Churches of Christ, Kościół Luterński, Konferencję Biskupów Katolickich USA, Amerykańskie Kościoły Baptystyczne, Kościół Prawosławny proveniencji greckiej, Radę Rabinów Amerykańskich oraz wielu przedstawicieli uczelni wyznaniowych. Por. *The Joint Appeal in Religion and Science: Statement by Religious Leaders at The Summit on Environment*, w: M. E. Tucker, *Worldly Wonder...*, s. 118–119; por. także: L. L. Rasmussen, *Cosmology and Ethics*, w: *Worldviews and Ecology. Religion, Philosophy, and the Environment*, red. M. E. Tucker, J. A. Grim, Orbis Books, Maryknoll 1994, s. 176.

¹⁷ *Joint Appeal by Religion and Science for the Environment, Declaration of The 'Mission to Washington'*, w: *This Sacred Earth*, red. R. S. Gottlieb, New York and London, Routledge 1996, s. 640–642.

nie zreflektujemy, wiele spośród naszych obecnych działań naraża na poważne ryzyko przyszłość ludzkości, planety, królestwa zwierząt, co może doprowadzić do takich zmian w świecie ożywionym, że niemożliwe będzie podtrzymanie na Ziemi życia, jakie znamy. Jeśli pilnie nie dokonamy fundamentalnych zmian, nasz aktualny kurs doprowadzi do kolizji¹⁸.

Innym interesującym zjawiskiem angażowania się religii w kwestie ekologiczne jest powstawanie i dynamiczny rozwój organizacji ekologicznych o religijnej proveniencji. Począwszy od 80. lat XX w. organizacje takie powstają w wielu tradycjach religijnych, należy jednak zauważyć, że większość z nich powstała w środowiskach chrześcijańskich. Wiele spośród nich ma charakter międzywyznaniowy i międzyreligijny. Do najbardziej znanych i dynamicznie działających organizacji tego typu należą:

- *Religion, Science and The Environment* (RSE) — zostało założone w roku 1988 przez prawosławnego Patriarchę Konstantynopola Bartłomieja I — ma charakter międzyreligijny.
- *National Religious Partnership for the Environment* (NRPE) — powstało w roku 1993 w USA, płaszczyznę współpracy wyznacza uznanie Biblii za świętą księgę. Oficjalnymi członkami NRPE są:
  - U.S. Conference of Catholic Bishops
  - National Council of Churches U.S.A.
  - Evangelical Environmental Network
  - Coalition on the Environment and Jewish Life.
- *Christian Ecology Link* (CEL) — powstało w roku 1982 w celu wspierania i koordynacji działalności wszystkich chrześcijańskich organizacji ekologicznych w Wielkiej Brytanii.
- *Catholic Ecology Forum Europe* (CEFE) powstało w roku 1999 z inicjatywy Konferencji Biskupów Europejskich w celu ochrony przyrody.
- *European Christian Environmental Network* (ECEN) — od swego powstania w roku 1998 wspomaga europejskie Kościoły i wspólnoty chrześcijańskie zaangażowane w działalność środowiskową.

Osobną kategorią są inicjatywy, u podstaw których nie leżą religijne inspiracje, ale ich celem jest pomoc religiom w działaniach na rzecz ochrony środowiska naturalnego. Do najbardziej znanych inicjatyw tego typu należą:

- *Alliance for Religion and Conservation* (ARC) — założone w 1995 z inicjatywy księcia Filipa. ARC stanowi płaszczyznę współpracy 11 światowych religii w walce z kryzysem ekologicznym.
- *Forum on Religion and Ecology* (FORE) — to powstałe w roku 1998 na Uniwersytecie Harvarda forum gromadzące informacje i prowadzące badania na styku religii i ekologii.

---

¹⁸ Union of Concerned Scientists, *World Scientists' Warning to Humanity*, w: M. E. Tucker, *Worldly Wonder...*, s. 124.

5. RELIGIJNA DIAGNOZA PRZYCZYN KRYZYSU EKOLOGICZNEGO

Za przykład refleksji nad istotą kryzysu ekologicznego dokonywanej w środowisku religijnym może służyć *Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju* z 1.01.1990 r., w którym papież Jan Paweł II kieruje do ludzi dobrej woli na całym świecie następujące słowa: „Dziś kwestia ekologiczna nabrała tak poważnych rozmiarów, że odwołuje się do odpowiedzialności właściwie wszystkich ludzi. Złożoność jej aspektów (...) wskazuje na potrzebę zjednoczenia wysiłków w celu ustalenia konkretnych obowiązków i zadań, jakie należą do jednostek, narodów, państw i całej międzynarodowej wspólnoty. Wysiłki te nie tylko idą w parze z działaniami na rzecz prawdziwego pokoju, ale obiektywnie je potwierdzają i umacniają. Patrząc na kwestię ekologiczną w szerszej perspektywie pokojowego współżycia w społeczeństwie ludzkim, łatwiej jest uświadomić sobie wielką wagę przesłania, jakie płynie do nas z ziemi i z atmosfery: porządek, który panuje we wszechświecie, wymaga szacunku; osoba ludzka, obdarzona możliwością wolnego wyboru, jest głęboko odpowiedzialna za zachowanie tego porządku, również dla dobra przyszłych pokoleń. Kryzys ekologiczny — powtarzam — jest problemem moralnym” (nr 14).

Na moralny wymiar kryzysu ekologicznego wskazują także reprezentanci islamu. Seyyed Hossein Nasr w licznych publikacjach pisze o duchowym źródle kryzysu ekologicznego: „Ziemia krwawi z powodu ran zadanych jej przez ludzkość, która nie żyje już w harmonii z Niebem, a w związku z tym nieustannie zmagą się z ziemskim środowiskiem. (...) Kryzys środowiskowy obejmuje obecnie całą Ziemię. (...) Rola religii w rozwiązaniu istniejącego kryzysu pomiędzy człowiekiem i przyrodą jest więc kluczowa”¹⁹.

Jednym z głównych powodów nieodpowiedzialnego traktowania przez człowieka stworzonego świata jest — zdaniem Nasr’a — desakralizacja świata: „Ochrona świętości życia wymaga ponownego przypomnienia sobie o duchowym wymiarze natury. Oznacza to re-sakralizację natury, jednak nie w znaczeniu nadawania jej wymiaru sakralnego, co znajduje się poza możliwościami człowieka, ale przez odstawienie zasłony ignorancji i pychy, które ukryły świętość natury przed wzrokiem istotnej części ludzkości”²⁰. Nasr wskazuje też na instrumentalne traktowanie przyrody i brak odpowiedzialności człowieka w relacjach wobec przyrody: „... przyroda jest obecnie postrzegana jako coś, co ma dostarczyć radości i może być wykorzystane do granic możliwości. Zamiast być traktowana jak poślubiona żona, która dostarcza mężowi licznych korzyści, ale jednocześnie, za którą jest on odpowiedzialny, dla nowożytnego człowieka przyroda stała się jak prostytutka, którą można wykorzystać bez jakichkolwiek zobowiązań i poczucia odpowiedzialności względem niej. Problemem stała się kondycjaprostituowanej

¹⁹ S. H. Nasr, *Religion and the Order of Nature*, Oxford University Press 1996, s. 3.

²⁰ Tamże, s. 7.

przyrody, która uniemożliwia dostarczanie dalszych przyjemności. Co przyczyniło się do tego, że wielu zaczęło niepokoić się jej stanem”²¹.

Podobną, duchową diagnozę przyczyn kryzysu ekologicznego stawia Dalai Lama: „Moim zdaniem, najważniejszą kwestią dla skutecznej ochrony środowiska naturalnego jest przywrócenie człowiekowi wewnętrznej harmonii”²². „Pokój i przetrwanie życia na ziemi, w formie jaką znamy, jest zagrożone przez działalność człowieka pozbawioną humanitarnych wartości. Zanieczyszczenie przyrody jest wynikiem ignorancji, chciwości i braku szacunku dla innych żyjących istot”²³.

6. RELIGIJNE INICJATYWY WALKI Z ZAGROŻENIAMI ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO

Oprócz podjęcia próby analizy przyczyn kryzysu ekologicznego, liderzy religijni podają także konkretne rozwiązania. Przykładem takiej inicjatywy był międzyreligijny Szczyt Klimatyczny w Uppsali (30 listopada 2008), gdzie zebrało się niemal 30 liderów światowych religii, którzy w perspektywie zbliżającego się szczytu klimatycznego w Kopenhadze zwrócili się do liderów politycznych z apelem, w którym proponują²⁴:

- natychmiastowe i znaczne ograniczenia emisji CO₂ w bogatych krajach (zmniejszenie emisji o 40% do roku 2020, o 90% do roku 2050 w stosunku do poziomu emisji w roku 1990);
- wprowadzenie narodowych uregulowań prawnych zobowiązujących do redukcji emisji CO₂ w krajach bogatych;
- wymierne i weryfikowalne akcje zmierzające do zmniejszenia szkodliwych emisji w krajach z szybko rozwijającą się ekonomią;
- powszechne udostępnienie zaawansowanej technologii dla krajów o niskiej kulturze technicznej;
- ekonomiczny system motywacyjny zachęcający kraje rozwijające się do „czystego” rozwoju swojej ekonomii;
- dostosowanie do zmian klimatycznych. Zgodnie z zasadą odpowiedzialności i możliwości, poszczególne kraje muszą zagwarantować wsparcie krajom ubogim.

Inną interesującą inicjatywą wyrosłą ze środowisk religijnych jest *What Would Jesus Drive* (WWJDrive), która jest szeroką kampanią społeczną dotyczącą

²¹ Tenze, *The Problem*, w: *Worldviews, Religion, and the Environment. A Global Anthology*, red. R. C. Foltz, Thomson Wadsworth 2003, s. 20.

²² Dalai Lama, *Ecology and the Human Heart*, <www.tibet.com/Eco/dleco3.html>, (data dostępu: 7.05.2009).

²³ Tenze, *An Ethical Approach to Environmental Protection*, <www.tibet.com/Eco/dleco1.html>, (data dostępu: 7.05.2009).

²⁴ Por. *The Uppsala Interfaith Climate Manifesto 2008 Faith traditions addressing Global Warming*, <www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=173302#>, (data dostępu: 16.10.2012).

zmian klimatycznych przeprowadzoną na terenie USA. Ta kampania edukacyjna została zapoczątkowana 20 listopada 2002 roku w Detroit przez *Evangelical Environmental Network* (EEN). Celem kampanii było uświadomienie chrześcijanom i wyznawcom innych religii, że istnieje ścisły związek między dokonywanym przez nich wyborem środka transportu, a takimi zagadnieniami, jak zdrowie, ocieplenie klimatyczne i rosnące uzależnienie od paliw kopalnych. Kampania miała uświadomić wiernym, że troska o środowisko naturalne jest nowym sposobem realizacji przykazania miłości bliźniego²⁵.

W okresie od listopada 2002 do kwietnia 2003 r. kampania WWJDrive nabrała szerokiego rozgłosu. W okresie tym ukazało się w mediach ponad 4 tys. informacji na temat kampanii:

- Prasa: ukazało się około 1900 artykułów na terenie całych Stanów Zjednoczonych, włączając w to cykle artykułów zamieszczone w prestiżowych i wysokonakładowych dziennikach, jak „Wall Street Journal”, „New York Times”, „Washington Post”, „Associated Press”.
- Ogólnonarodowe stacje telewizyjne: informacje o WWJDrive były wielokrotnie emitowane przez takie stacje telewizyjne, jak ABC; NBC; Fox News; CNN.
- Lokalne stacje telewizyjne: wyemitowały ponad 400 lokalnych programów telewizyjnych promujących kampanię WWJDrive.
- Rozgłośnie radiowe: zrealizowano tysiące programów radiowych na temat kampanii ekologicznej WWJDrive promowanej przez amerykańskich chrześcijan.
- Media chrześcijańskie: przedstawiły tysiące audycji radiowych i artykułów prasowych promujących kampanię WWJDrive.
- Media Międzynarodowe: Kampania WWJDrive została zauważona przez stacje telewizyjne, rozgłośnie radiowe oraz prasę w Wielkiej Brytanii, Francji, Niemczech, Hiszpanii, RPA oraz wielu innych krajach.

1 maja 2003 roku 90 liderów różnych Kościołów chrześcijańskich i przedstawicieli innych religii podpisało petycję WWJDrive, w której, stawiając pytanie: Czym jeździłby Jezus?, potwierdzają swoje chrześcijańskie zobowiązania do troski o stworzenie poprzez zmianę przyzwyczajeń komunikacyjnych. Sygnatariusze petycji zobowiązują się w niej do²⁶:

- częstszych spacerów, używania rowerów, unikania samotnej jazdy samochodem oraz częstszego używania komunikacji publicznej;
- kupowania produktów energooszczędnych oraz takich pojazdów, które — spełniając nasze potrzeby — możliwie najmniej zaturują środowisko;

---

²⁵ Por. *What Would Jesus Drive?, Welcome, Introduction, & Background*, <www.whatwouldjesusdrive.org/intro.php>, (data dostępu: 11.05.2009).

²⁶ Por. *What Would Jesus Drive?, What Leaders Are Saying*, <www.whatwouldjesusdrive.org/action/call.php>, (data dostępu: 11.05.2009).

- informowania innych na temat moralnego wymiaru wyboru środka transportu;
- zachęcania producentów samochodów do stosowania technologii przyjaznych środowisku;
- przynaglenia polityków do wspierania publicznych środków transportu oraz finansowania badań nad rozwojem nowych technologii, które zmniejszą emisję zanieczyszczeń i ograniczą zużycie paliw kopalnych.

Innym przykładem podjęcia konkretnych działań zmierzających do przeciwdziałania degradacji środowiska naturalnego jest amerykańska międzyreligijna inicjatywa *Interfaith Power and Light* (IP&L) określana także jako *Regeneration Project*. Głównym jej celem jest pomoc ludziom wierzącym w dostrzeżeniu i podjęciu przez nich odpowiedzialności za troskę o stworzenie. Specyfiką tej organizacji jest mobilizacja lokalnych liderów religijnych do zaangażowania się w przeciwdziałanie zmianom klimatycznym. Kampanię tę zainicjował amerykański Kościół Episkopalny w roku 1998, stopniowo włączało się w nią coraz więcej Kościołów chrześcijańskich i innych związków wyznaniowych. Obecnie IP&L działa na terenie 36 stanów i zrzesza kilkanaście tysięcy parafii i różnego typu grup religijnych²⁷.

Podmioty uczestniczące w projekcie mogą liczyć na znaczne zniżki w przypadku realizacji ekologicznych inwestycji. W ramach projektu zachęca się do oszczędności energii poprzez:

- stosowanie energooszczędnej technologii;
- montowanie paneli słonecznych i generatorów wiatrowych;
- edukację na rzecz zmiany stylu życia.

Jednym z wiodących stanów zaangażowanych w IP&L jest Kalifornia. Raporty przedstawione przez *California Interfaith Power and Light* (CIP&L) są imponujące i pokazują skalę wprowadzonych zmian. Raport z działalności CIP&L obejmujący jedynie rok 2007 podaje następujące dane dotyczące samej tylko Kalifornii²⁸:

- zmniejszenie zużycia energii o 10 661 136 kWh;
- montaż 46 669 żarówek energooszczędnych;
- produkcja 1 118 000 kW odnawialnej energii;
- opłaty za energię elektryczną podmiotów zrzeszonych w CIP&L zmniejszyły się w roku 2007 o 1,4 mln dolarów;
- zmniejszenie emisji CO₂ o 6 211 ton, co jest równoważne zasadzeniu lasu na powierzchni 755 hektarów;
- w 49% parafii zrzeszonych w CIP&L wygłoszono kazania poświęcone ekologicznemu stylowi życia;

---

²⁷ Por. The Regeneration Project, *Your State*, <www.theregenerationproject.org/State.htm>, (data dostępu: 16.10.2012).

²⁸ Por. California Interfaith Power & Light, *Counting Carbs: Emissions Reduction Report 2007*, <www.interfaithpower.org/CIPLAnnualReport2007.pdf>, (data dostępu: 9.05.2009).

- 24% uczestników kampanii zorganizowało dla swoich wiernych programy edukacyjne na temat globalnego ocieplenia.

Zagadnienia ekologiczne są obecnie podejmowane nie tylko przez naukowców i teologów, ale także przez przywódców religijnych: papieży, biskupów, głównych rabinów, mistrzów medytacji, rektorów uniwersytetów wyznaniowych, dyrektorów wiodących religijnych instytutów badawczych oraz osoby publiczne. Wszyscy oni zgodnie nawołują do zmiany postawy względem środowiska naturalnego. „Ekologiczna faza” dzisiejszych religii spowodowała wzrost świadomości licznych wyznawców wielu religii, motywując ich do większej aktywności politycznej i społecznej na rzecz ochrony środowiska naturalnego. Dla ogromnej grupy ludzi wierzących stało się oczywiste, że natchnione słowa na temat „troski o Boże stworzenie” lub „współczucia dla wszystkiego, co odczuwa” nie zostaną wprowadzone w życie, dopóki nie nastąpią fundamentalne zmiany w sposobie produkcji, konsumpcji i oszczędności energii²⁹.

7. ZAKOŃCZENIE

Zmianę stosunku ludzi religii do środowiska naturalnego oraz dostrzeżenie moralnego wymiaru tego stosunku dobrze ilustruje opublikowany przez Waltera Lowdermilk jeszcze w 1940 roku artykuł *The Eleventh Commandment*. W trakcie piętnastomiesięcznej podróży po Bliskim Wschodzie i Europie Lowdermilk badał rolę degradacji środowiska podczas upadku przednowożytnych cywilizacji. Uważał, że „władzowanie ziemią” jest ważnym religijnym obowiązkiem: „Mojżesz w ciągu tych czterdziestu lat spędzonych na pustyni nie przewidział żywotnej potrzeby dodatkowego przykazania dla uregulowania relacji i odpowiedzialności człowieka względem Matki Ziemi, której uprawa i plon musi wykarcić wszystkie pokolenia. (...) jedenaste przykazanie powinno uzupełnić potrójną odpowiedzialność człowieka: względem Stwórcy; względem innych członków rodzaju ludzkiego oraz względem Matki Ziemi. Takie przykazanie powinno mieć następujący kształt: «XI. Oddziedzicysz świętą ziemię jako wierny władca, ochraniając jej zasoby i płodność z pokolenia na pokolenie. Będziesz ochraniał pola od erozji gleby, płynące wody od wyschnięcia, lasy od dewastacji i wzgórza od nadmiernego wypasania przez trzody, tak by twoi potomkowie cieszyli się obfitością. Jeśli którekolwiek ‘będziesz’ odrzucisz w swoim władzowaniu ziemią, wówczas żyzne pola staną się bezpłodną kamienistą glebą, a rzeki staną się korytami ścieków, liczba twoich potomków zmniejszy się, będą żyć w nędzy lub zupełnie znikną z powierzchni ziemi»”³⁰.

²⁹ Por. R. S. Gottlieb, *The Oxford Handbook of Religion and Ecology*, Oxford University Press 2006, s. 7.

³⁰ W. C. Lowdermilk, *The Eleventh Commandment*, w: *Worldviews, Religion, and the Environment...*, s. 12.

Wydaje się, że jedyną szansą na przeżycie ludzkości i uniknięcie śmierci, podobnie jak stało się to w przypadku Izraela, jest pojawianie się kolejnych „Mojżeszów”, którzy przekonają ludzkość o konieczności przestrzegania *Jedenastego Przykazania*. Ta nowa norma moralna wydaje się konieczna, jeżeli ludzkość ma mieć przyszłość. Człowiek musi stawać się coraz bardziej odpowiedzialnym włodarzem, który dobrze wywiązuje się z powierzonych mu obowiązków. Stan zagrożenia i skala zniszczeń środowiska przyrodniczego wymuszają współpracę wszystkich potencjalnych partnerów. Religie są partnerem, którego możliwości napawają optymizmem, a coraz większe zaangażowanie ludzi wiary w troskę o przyrodę stanowi nadzieję na przezwycięzenie kryzysu przyrody i człowieka.

RELIGIOUS SOURCES OF CONCERN FOR THE ENVIRONMENT

Summary

The present state of the environment forces us to find any possible allies in the fight against the ecological crisis. It is religions that are new and important allies in this fight. Religions contribute to shaping ecological attitudes in multiple ways. Statistical research shows that a large proportion of the human population is religious, and finds religion an important part of its everyday life. Thus, the involvement of religious leaders in fostering concern for the environment could be a vital factor bringing about changes in people's attitudes toward the environment. Furthermore, religions are helpful in analyzing the causes of the ecological crisis; they strengthen the case for environmental protection, and engage in environmental projects and lobbying for the environment.

Keywords: ecological crisis, eco-philosophy, religion, ecology

Nota o Autorze: ks. dr Ryszard F. Sadowski SDB jest adiunktem przy Katedrze antropologii środowiskowej w Instytucie Ekologii i Bioetyki Uniwersytetu Kard. Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W swoich badaniach koncentruje się wokół zagadnień związanych z filozoficzną refleksją nad kryzysem ekologicznym oraz rolą religii w przezwyciężaniu tego kryzysu.

Słowa kluczowe: kryzys ekologiczny, ekofilozofia, religia, przyroda